

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ БАНК ИШИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Собиров Асқарбек Озодович,

“Ўзсаноатқурилишибанк” АТБ бош мутахассиси, Тошкент, Ўзбекистон.

E-mail: asqarbeksobirov@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2327-6670

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION AND DEVELOPMENT OF ISLAM BANKING IN UZBEKISTAN

Sobirov Askarbek Ozodovich,

Chief specialist at JSCB “Uzbek Industrial and Construction Bank”, Tashkent, Uzbekistan

E-mail: asqarbeksobirov@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2327-6670

JEL Classification: E5, E58

Аннотация. Бугунги кунга келиб, Ислом банкчилиги жаҳон молия бозорининг муҳим ва ажралмас қисмига айланди. Дунё бўйлаб ушбу секторнинг ривожланиши унинг бозор улушининг тобора ортиб бораётганида ҳамда соҳадаги муассасалар ва ташаббусларнинг кўпайиб бораётганида яққол намоён бўлади. Бироқ, мамлакатимизда ушбу соҳани тартибга солувчи қонунчилик асослари ҳамда мустаҳкам молиявий инфратузилма мавжуд эмаслиги мазкур соҳа ривожига тўсқинлик қилмоқда.

Айни пайтда Ўзбекистонда Ислом банки фаолиятининг ҳуқуқий асосларини яратиш ва бир нечта тижорат банкларида Исломий дарчаларни очиб бўйича айрим ишлар олиб борилмоқда. Бироқ, ҳозиргача мамлакатда анъанавий банк фаолиятига муқобил бўлган Исломий молиявий воситаларни амалда қўллаш имконини берувчи тўлақонли Ислом банкчилигини жорий этиш учун асосий устувор йўналишлар ва вазифаларни ўзида акс эттирадиган Исломий молиялаштиришни ривожлантириш стратегияси мавжуд

эмас. Ўзбекистон тижорат банклари томонидан Музораба ва Мушорака каби рискли молиявий воситалар амалда қўлланилмаган. Шу сабабли, бугунги кунда Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этиш ва ривожлантириш амалиётини такомиллаштириш масаласи долзарб ва истиқболли вазифалардан биридир.

Мазкур мақолада Ислом банкчилигининг моҳияти, илмий-назарий асослари, Ислом банклари томонидан қўлланиладиган молиялаштириш воситалари, хорижий мамлакатларнинг Ислом банкчилигини жорий этиш ва ривожлантириш борасидаги тажрибаси, Ислом Тараққиёт банки ва унинг Гуруҳига кирувчи ташкилотларнинг Ўзбекистондаги фаолияти таҳлили, Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этиш бўйича амалга оширилаётган ишлар таҳлили, Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этишдаги муаммолар ва Ўзбекистонда Ислом банкчилигини ривожлантириш амалиётини такомиллаштириш масалалари ёритилган. Шунингдек, мақолада

муаллиф томонидан юртимизда Ислом банкчилигини жорий этиш ва ривожлантириш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот методологияси сифатида тасвирий статистика, гуруҳлаштириш, қиёсий таҳлил, динамик таҳлил ва SWOT-таҳлил каби усулларидан фойдаланилди. Мақола сўнгида Исломий молиялаштиришни жорий этиш ва ривожлантириш бўйича хорижий тажрибага асосланган Ислом банкчилигини жорий этиш ва ривожлантиришининг асосий йўналишларини ақс эттирувчи босқичлари ишлаб чиқилган.

Abstract. Today, Islamic banking has become an important and integral part of the global financial market. The development of this sector around the world is reflected in its growing market share and the growing number of institutions and initiatives in the field. However, the lack of a legal framework and a strong financial infrastructure in our country hinders the development of this sector.

Currently, some work is being done in Uzbekistan to create a legal framework for the Islamic banking and to open Islamic windows in several commercial banks. However, so far, the country does not have a strategy for the development of Islamic finance, which reflects the main priorities and tasks for the introduction of full-fledged Islamic banking, which allows the practical application of Islamic financial instruments as an alternative to traditional banking. Risky financial instruments such as *Mudaraba* and *Musharaka* have not been used by commercial banks in Uzbekistan. Therefore, today, the issue of improving the practice of the introduction and development of Islamic banking in

Uzbekistan is one of the most urgent and promising tasks.

This article analyzes the essence of Islamic banking, the scientific and theoretical basis, the means of financing used by Islamic banks, the experience of foreign countries in the introduction and development of Islamic banking, and the analysis of the Islamic Development Bank and its groups in Uzbekistan; problems in the introduction of Islamic banking in Uzbekistan; and improving the practice of developing Islamic banking in Uzbekistan. The article also contains suggestions and recommendations on the introduction and development of Islamic banking in our country.

Research methodologies such as descriptive statistics, grouping, comparative analysis, dynamic analysis, and SWOT-analysis were used as research methodologies. At the end of the article, the stages are developed that reflect the main directions of the introduction and development of Islamic banking, based on foreign experience in the introduction and development of Islamic finance.

Калит сўзлар: *Ислом банкчилиги, анъанавий банкчилик, Ўзбекистон, Ислом Тараққиёт Банки, Ислом молиявий воситачилиги*

Key words: *Islamic banking, traditional banking, Uzbekistan, Islamic Development Bank, Islamic financial intermediation*

Кириш. Бугунги кунга келиб, Ислом банкчилиги жаҳон молия бозорининг муҳим ва ажралмас қисмига айланиб бормокда. Дунё бўйлаб ушбу секторнинг ривожланиши унинг бозор улушининг тобора ортиб бораётганида ҳамда соҳадаги муассасалар ва ташаббусларнинг кўпайиб бораётганида

якқол намоён бўлади. Буни Ислом банкчилиги активларининг умумий ҳажми 2 трлн. АҚШ долларидан ортиб, унинг глобал банк активларидаги улуши 6% дан ошгани ҳам тасдиқлайди. Кўпгина анъанавий банклар, жумладан, айрим йирик трансмилий банклар ҳам Исломий молиялаштириш усулларида фойдаланаётгани Ислом банкчилигининг ҳаётийлигини исботлайди.

Бироқ, мамлакатимизда ушбу соҳани тартибга солувчи қонунчилик асослари ҳамда мустаҳкам молиявий инфратузилма мавжуд эмаслиги мазкур соҳа ривожига тўсқинлик қилмоқда. Бу ҳақда Президентимиз Ш.М.Мирзиёев шундай фикр билдирди: "Мамлакатимизда Ислом молиявий хизматларини жорий этиш бўйича ҳуқуқий базани яратиш вақт-соати етиб келди. Бу борада Ислом тараққиёт банки ва бошқа халқаро молия ташкилотлари экспертлари жалб этилади"[1].

Ўзбекистонда исломий молиялаштиришни жорий этиш ва ривожлантириш билан боғлиқ бир қанча тадқиқотлар амалга оширилган. Мисол учун, мамлакатимиз олимларидан Ҳ.Ҳасанов [2] томонидан исломий молиялаштиришнинг назарий асослари, механизмлари, маҳсулотлари, шу соҳадаги халқаро ташкилотларга оид маълумотларни очиб берилган. Шунингдек, С.З.Аброров [3] томонидан Ўзбекистонда Сукук исломий молиялаштириш воситасини жорий этиш истиқболлари ўрганилган. Хорижлик

олимлардан А.З.Нагимова [4] томонидан МДХда исломий молиялаштириш бозори ва уни ривожлантириш билан боғлиқ муаммолар ва истиқболларни тадқиқ қилинган.

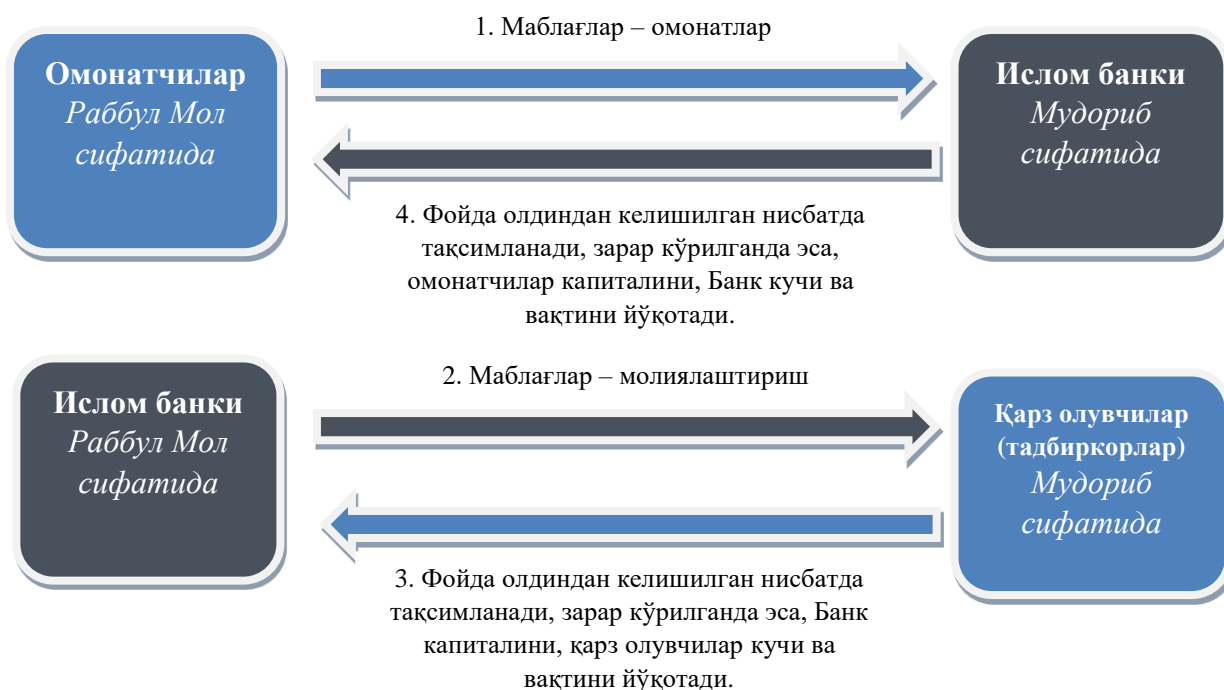
Юқоридаги олимларнинг асарлари ва тадқиқотлари, назарий қарашлари муҳим илмий-услубий манбалар бўлиб ҳисобланади. Шу билан бирга, мамлакатимиздаги мавжуд вазият ва салоҳиятни инобатга олиб, Исломий молиялаштириш соҳасининг энг йирик сектори бўлган Ислом банкчилигини жорий этиш ва ривожлантириш масалалари ҳали тўлиқлигича ўрганилмаган.

Материал ва метод. Ислом банкларида молиявий воситачилик анъанавий банклардан тубдан фарқ қилади. Шариатда пулдан пул ишлаш ҳаром бўлганлиги сабабли, депозитлар ҳисобидан кредит бериш ва улардан фоиз кўринишида даромад олиш бўйича анъанавий молиявий воситачилик жараёни таъқиқланади. Исломий молиявий воситачиликда фоизлар фойда ва зарарни тақсимлаш билан алмаштирилади. Қуйидаги 1-жадвалда анъанавий ва Ислом банклари ўртасидаги фарқлар келтирилган.

Фойда ва зарарларни тақсимлашга (PLS) асосланган Исломий молиявий воситачиликда (1-расм) Ислом банклари анъанавий дебет-кредит тизими ўрнига икки босқичли *Музораба* концепциясидан фойдаланадилар.

Анъанавий ва Ислом банклари ўртасидаги фарқлар [5]

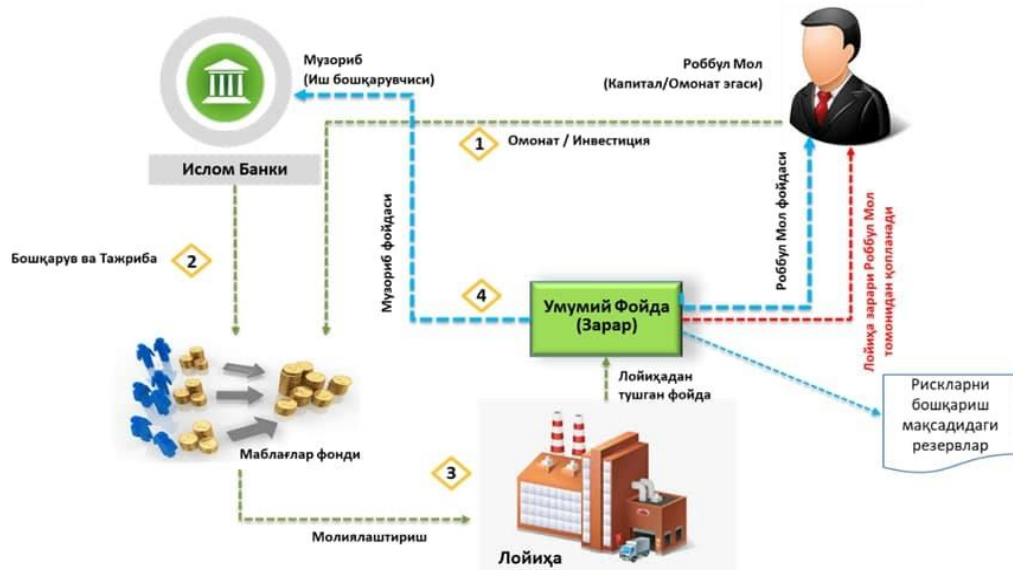
№	Омиллар	Анъанавий банкчилик	Ислом банкчилиги
	Рискни қабул қилиш	Рискни омонатчилар ва қарз олувчилар ёки тадбиркорларга ўтказишга асосланади.	Рискни омонатчилар, банк ва қарз олувчилар ёки тадбиркорлар ўртасида тақсимлашга асосланади.
	Иқтисодий ёки ижтимоий йўналтирилганлик	Асосий эътибор иқтисодий фаровонлик ва фойдани максималлаштириш тамойилларига қаратилади.	Ижтимоий йўналтирилган бўлиб, тадбиркорликни рағбатлантириш, жамиятда адолат ва ҳаққонийликни тарғиб қилиш, ахлоқий, ижтимоий ва маънавий тамойилларга асосланади.
	Пулнинг баҳоси	Пулнинг вақт қиймати (фоиз каби) пулнинг баҳосидир.	Пул товар эмас ва унинг баҳоси йўқ.
	Белгиланган даромад ҳамда фойда ва зарарларни бўлиши	Омонатчилар белгиланган фоизларни оладилар, омонатлар мажбурият бўлиб ҳисобланади.	Инвестицион ҳисобварақларнинг омонатчилари банкнинг шериклари бўлиб, фойда ва зарарни бўлишадилар; бу ҳисобварақлар ҳам қарз, ҳам капитал хусусиятларига эга.
	Омонат кафолати	Барча омонатлар кафолатланади.	Фақат жорий ҳисобварақларга қўйилган омонатлар кафолатланади.
	Даромад	Банкнинг бирламчи даромади у тақдим этадиган, реал иқтисодиётдан ажратилган қарзни молиялаштиришдан олинадиган белгиланган фоизлардан иборат.	Молиялаштириш реал сектор билан боғлиқ ва молиявий операциялардан даромад реал иқтисодиётдан келиб чиқади.
	Активга боғланганлик	Битимлар фақат молиявий бўлиши мумкин, бунда реал активлар билан боғланиш мажбурий бўлмайди.	Барча молиявий операциялар активларга асосланган ёки товар ва хизматлар алмашинувиغا асосланган активлар билан таъминланган бўлиши керак, бу эса тизимни янада барқарор қилади.
	Банкларнинг ўлчами	Глобал анъанавий банкларнинг кўпчилиги жуда катта ҳажмга эга.	Кўпчилик Ислом банклари кичик ёки ўрта ҳажмлидир.
	Банк-мижоз муносабатлари	Кредитор ва қарздор ўртасидаги муносабатлардан иборат.	Шартнома турига қараб, шериклар, принципал ва агент, инвестор ва менежер, харидор ва сотувчи, лизинг берувчи ва лизинг олувчи бўлиши мумкин.
	Мажбуриятларни бажармаслик (тўловни амалга оширмаслик)	Кредитнинг қайтарилмаслиги мураккаб фоизлар ҳисоблаш орқали жазоланади.	Жарима ундирилмайди, қайтарилишни қоплаш харажатлари бундан мустасно, ҳар қандай қўшимча жарима, агар ундирилган бўлса, улар хайрия ишларига ўтказилиши керак.
	Чекловлар	Маблағларни инвестиция қилишга ва молиялаштириладиган лойиҳаларга чекловлар йўқ.	Фақат Шариатга мувофиқ инвестициялар ва лойиҳаларни молиялаштириш мумкин.

1-расм. Ислом молиявий воситачилиги [5]

Исломий молиявий воситачиликнинг ушбу моделига кўра, капитал тўлиқ бир тараф – *Раббул Мол* томонидан таъминланади ва бизнес корхонаси бошқа тараф – *Мудориб* томонидан бошқарилади. Биринчи босқичда, Ислом банки омонатчилар билан *Музораба* шартномасини тузади, унда омонатчилар *Раббул Мол*, банк эса *Мудориб* сифатида қатнашади. Иккинчи босқичда, Ислом банки маблағлардан фойдаланувчилар (қарз олувчилар ёки тадбиркорлар) билан иккинчи *Музораба* шартномасини тузади, бунда банк *Раббул Мол* сифатида иштирок этади ва маблағлардан фойдаланувчилар эса, *Мудориб* вазифасини бажаради. *Музорабанинг* ҳар бир босқичида, фойда олинган тақдирда, бизнесдан олинган фойда олдиндан келишилган нисбатда

тақсимланади, йўқотиш бўлган тақдирда эса, молиявий зарар фақат *Раббул Мол* ҳисобидан қопланади, *Мудориб* эса, фақат ушбу бизнес ташаббусида вақти ва кучини йўқотиши мумкин. Фойдани ҳисоблашда, биринчи навбатда, банк даромадидан маблағларни бошқариш билан боғлиқ операцион харажатларни чегириб ташлаш орқали соф фойда олинади. Кейин эса, соф фойдадан *Мудориб* ёки банкнинг фойдадаги улуши чегирилади ва қолдиқ сумма олдиндан белгиланган фойда нисбати бўйича омонатчилар ўртасида мутаносиб равишда тақсимланади. Бу жараён мураккаб банк дастурий таъминоти ёрдамида амалга оширилади. Ушбу жараённинг тасвирий кўриниши қуйидаги 2-расмда келтирилган.

2-расм. Ислом молиявий воситачилигида Мўзораба механизмининг кенгайтирилган тасвирий кўриниши [6]

Ислом банклари молиялаштиришни икки усулда амалга оширадilar:

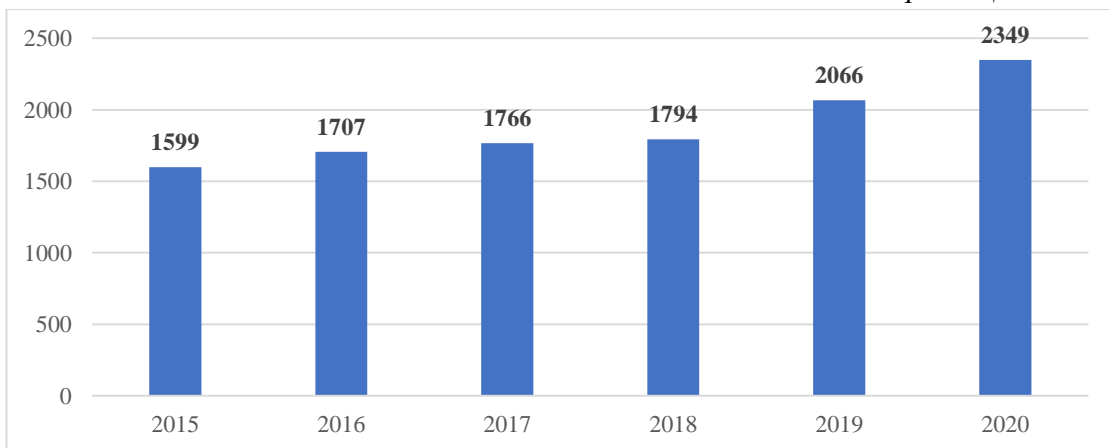
1) *Активлар билан таъминланган молиялаштириш.* Бунда, барча битимлар мавжуд активларга асосланади. Буларга сотиш, савдо, ижара, инвестиция ёки тўловга асосланган шартномаларни киритиш мумкин.

2) *Улушли иштирок этишига асосланган молиялаштириш.* Бунда, Ислом банки шартнома бўйича шерик бўлиб, даромад ва таваккалчиликни тадбиркор билан бўлишади.

2020 йилда глобал Ислом банкчилиги активлари 2,3 трлн. АҚШ

долларидан ортиб, сўнгги икки йил ичида унинг йиллик ўсиши 14-15% ни, бутун Исломий молиялаштириш ҳажмидаги улуши эса, қарийб 70% ни ташкил этмоқда. Унинг ҳажми 2025 йилга бориб, 2020 йилга нисбатан 1,4 бараварга ортиб, 3,3 трлн. АҚШ долларига етиши прогноз қилинмоқда (3-расм). Дарчаларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда, бутун дунё бўйлаб 74 та мамлакатда жами 527 та Ислом банклари фаолият кўрсатмоқда. 2020 йилда уларнинг 54% и ижобий натижаларга эришган бўлсалар, 81% и ўз фаолиятини соф фойда билан яқунлаган[7].

млрд. АҚШ доллариди

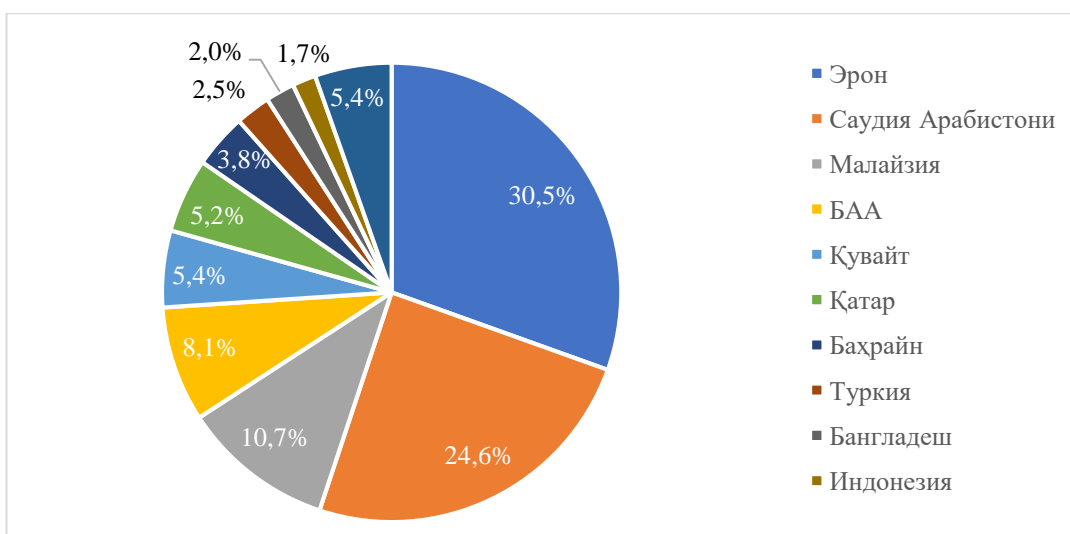

3-расм. 2015-2020 йилларда Ислом банкчилиги активларининг ўсиши [7]

Ислом банкчилиги тизимли аҳамиятга эга бўлган мамлакатлар (масалан, Эрон, Саудия Арабистони, Малайзия, БАА, Қувайт, Қатар, Баҳрайн каби) Ислом банкчилиги активларининг аксарият қисмини (90% дан ортиқ) эгаллайди (4-расм) ва Исломий молия соҳасининг ўсишини ҳаракатлантирувчи куч бўлиб ҳисобланади.

Мамлакатлар тизимли аҳамиятга эга ҳисобланади, агарда “мамлакатдаги жами

Ислом банкчилиги активлари унинг умумий ички банк сектори активларининг 15% идан ортигини ташкил этса ёки глобал Ислом банкчилиги активларининг камида 5% ини эгалласа ва Ислом банкчилиги сегменти Ислом молиясининг тизимли аҳамияти учун мезон сифатида қаралса, чунки Исломий молиявий активларнинг қарийб 80% и банк секториди жойлашган” [8].

4-расм. 2020 йилда дунё мамлакатларининг глобал Ислом банкчилиги активларидаги улушлари [8]

Исломий молиялаштиришни кенгайтириш учун тегишли стратегияларни ишлаб чиқишда етакчилик қилаётган мамлакатларга Малайзия, Туркия, Индонезия ва Қозоғистон мисол бўла олади.

Малайзия. Малайзия глобал Исломий молиявий хизматлар соҳасида етакчи ҳисобланади. Асосий тартибга солувчи институтлар - Негара Малайзия Банки, Миллий Шариат Кенгаши, Қимматли қоғозлар комиссияси ва Бурса Малайзия (Бурса). Ҳуқуқий муҳитдан кўриниб турибдики, Негара Малайзия Банки ва Миллий Шариат Кенгаши

Ислом қонунларига риоя қилишни таъминлаш учун ҳамжиҳатликда ишлайди. Қимматли қоғозлар комиссияси Малайзиянинг капитал бозорларини тартибга солади, Бурса Малайзия эса, қимматли қоғозлар алмашинувини таъминлайди ва бошқаради.

Малайзия Исломий молия бўйича етакчи бўлгани учун улар Ислом банкчилиги бўйича яхши иқтидор эгаларини фаол ривожлантирмоқда. Малайзия ҳукумати Исломий молия соҳасида таълимни ривожлантиришда фаол иштирок этмоқда. Улар ихтисослашган институтларни қўллаб-

қувватлайди ҳамда хорижий ривожланиш ва ҳамкорликни рағбатлантирадilar. Малайзиядаги Ислом банкчилиги бўйича тренингни таклиф қилувчи университетларга қуйидагиларни мисол қилиш мумкин:

- ✓ INCEIF;
- ✓ Малайзия халқаро Ислом университети;
- ✓ UCSI университети.

Индонезия. Мусулмон аҳолисининг кўплиги бўйича дунёда етакчи ҳисобланадиган Индонезия Исломий молиянинг ривожланиши учун юқори салоҳиятга эга мамлакатдир. Кўпчилик экспертлар Индонезия узоқ муддатли истиқболда Исломий молия соҳасида асосий ўйинчи бўлишини кутишмоқда. Индонезиянинг Исломий банкчилиги секторининг активлари қиймати 38 миллиард АҚШ долларига етди ва унинг бозор улуши 6 фоиздан ортди [9]. Юрисдикцияда Ислом банкчилиги секторининг ўсиш истиқболларига рақамлаштиришга бўлган интилишнинг кучайиши сабаб бўлмоқда.

Мамлакатда Исломий молиялаштириш бозорининг устунлиги шундаки, юқори даражадаги, кенг қамровли ва мувофиқлаштирилган ҳукумат назорати KNEKS қўлида бўлиб, у тўғридан-тўғри мамлакат Президентига ва Вице-президентига бўйсунди. Индонезиянинг қисқа ва ўрта муддатли устувор стратегияси худудий банкларни Шариатга мувофиқ банкларга кўпроқ айлантиришдан иборат. 2021 йил бошида учта давлат банкнинг бирлашиши натижасида Bank Syariah Indonesia ташкил этилганида, мамлакат ўзининг ислом банкчилиги манзарасида катта ўзгаришларни кўрди. Бунгача иккита банк тўлиқ Исломий банкларга айлантирилган эди. Мамлакат,

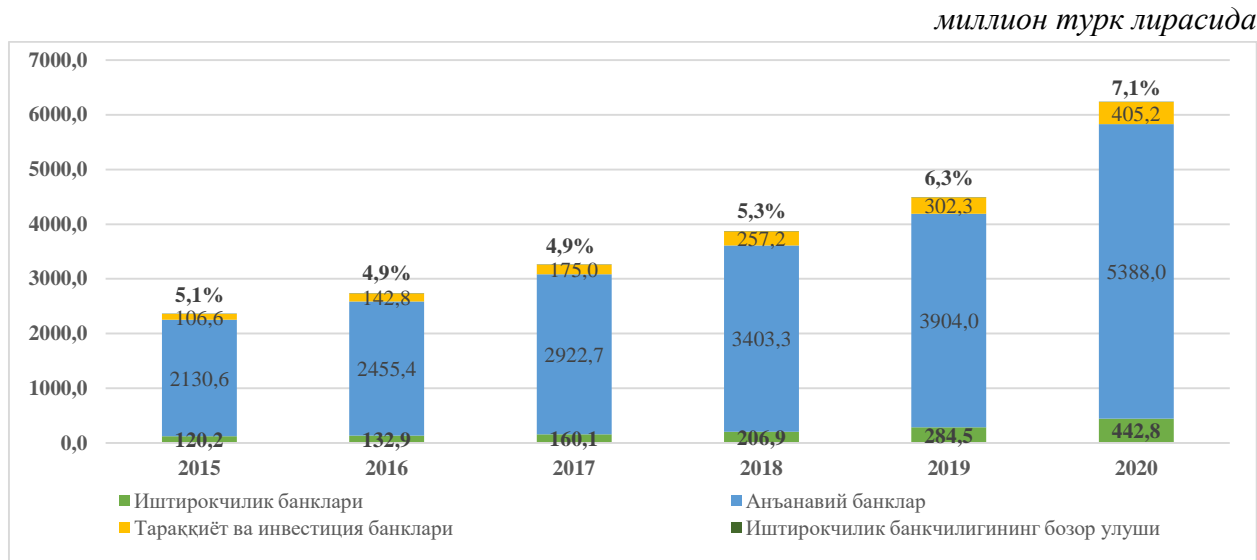
шунингдек, кўпроқ исломий микромолия институтларига эга бўлишни режалаштирмоқда. Индонезия Банки Шариат банкчилиги қўмиталари, Шариат тижорат банклари ва Шариат бизнеслари тўғрисида тартибга солувчи қоидаларга эга. Капитал бозорлари Индонезия Молиявий хизматлар бошқармаси томонидан тартибга солинади.

Туркия. Туркия аҳолисининг 95 фоиздан ортиғи мусулмон бўлиб, у Исломий молиялаштиришни ривожлантириш учун катта салоҳиятга ва яхши истиқболга эга бўлган мамлакатдир. Туркия аллақачон жиддий равишда истеъмолчиға йўналтирилган Исломий молия секторини ривожлантиришга киришган. Иштирокчилик мамлакатда Ислом банкчилигининг асосий манбаи ҳисобланади. Ислом банкчилиги Туркияга 1983 йилда кириб келган ва шариатга мувофиқ банк ишининг Туркия молия тизимида қўлланилиши 1985 йилда биринчи Махсус молия уйлариининг ташкил этилишидан бошланган. Иштирокчилик банкларининг асосий хусусияти шундаки, улар барча банк маҳсулот ва хизматларини фоизсиз асосда таклиф этадилар. Фоиздан ҳолилик тамойили бўйича фаолият юритувчи иштирокчилик банклари барча турдаги банк фаолиятини ушбу қоидага тўлиқ риоя қилган ҳолда амалга оширадilar.

Ҳукумат 2019 йилда "Emlak Katilim" иштирокчилик банкига Исломий кредитор сифатида лицензия берди ва бу Туркиянинг олтинчи Шариатга мувофиқ банкига айланди. Бундан аввал, 2015 йилда "Ziraat Katilim" иштирокчилик банки ва 2016 йилда "Vakif Katilim" иштирокчилик банки давлат Ислом банклари ташкил этилган

эди. Ҳозирги вақтда мамлакатда олтига иштирокчилик банклари (Kuveyt Turk, Albaraka Turk, Turkiye Finans, Ziraat Katilim, Vakif Katilim va Emlak Katilim) фаолият кўрсатмоқда.

Қуйидаги 5-расмда Туркия Иштирокчилик банкларининг активлари ва уларнинг бозор улушининг ўсиши динамикаси келтирилган.

5- расм. 2015-2020 йилларда Туркияда Иштирокчилик банкларининг активлари ва уларнинг бозор улушининг ўсиши динамикаси [10]

Шу билан бирга, “Moody’s глобал рейтинг агентлиги Туркиядаги исломий банк активлари келгуси беш йил ичида икки баравар кўпайишини тахмин қилмоқда, чунки Ҳукумат ташаббуслари ушбу секторда ўсишни таъминламоқда” [11].

Натижалар. Ўзбекистонда Исломий молиялаштириш амалиётини ёйиш борасида эътиборга молик бир қатор ишлар амалга оширилди. Масалан, 2019 йилда биринчи Такофул (Ислом суғуртаси) компанияси – “Узаро” ўз фаолиятини бошлаган, шунингдек яқинда Марказий Осиёдаги биринчи финтех лойиҳаси бўлган “E-Murabaha” платформаси ишга туширилди. Иккита лизинг компанияси (Taiba Leasing ва Al Mulk Capital Leasing) хусусий секторга Шариат тамойиллари асосидаги ижара маҳсулотларини тақдим этиб келмоқда [12]. Шунингдек, “Исломий молия

соҳасида консалтинг хизматларини кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи Islamic Business and Finance (IsBF) компанияси ташкил этилди ҳамда “Ислом молияси” Telegram саҳифаси ва веб сайти ишга туширилди” [13].

2019 йил март ойида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ислом Тараққиёт Банки Гуруҳи ва Араб Мувофиқлаштириш Гуруҳи жамғармалари билан шерикликни янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш чоратадбирлари тўғрисида” [14] ги Қарорига кўра, Ўзбекистон Республикасининг Ислом Тараққиёт Банки Гуруҳи ва Араб Мувофиқлаштириш Гуруҳи билан узок муддатли шериклигининг асосий йўналишлари қаторида банк секторида Исломий молиялаштириш асосларини жорий этиш ҳамда тижорат банклари томонидан тадбиркорлик

субъектларининг инвестиция лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш, уларнинг экспорт имкониятларини мустаҳкамлаш учун Ислом Тараққиёт Банки Гуруҳи аъзолари ва Араб Мувофиқлаштириш Гуруҳи жамғармаларининг молиявий ресурслари ва маҳсулотларини фаол жалб этиш назарда тутилган. Шунингдек, 2019 йил май ойида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ислом Тараққиёт Банки Гуруҳи ва Араб Мувофиқлаштириш Гуруҳининг жамғармалари билан ҳамкорликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” [15] ги Қарори қабул қилинган. Унда Ислом Тараққиёт Банки Гуруҳи ва Араб Мувофиқлаштириш Гуруҳи жамғармалари билан ҳамкорликни янада кенгайтириш бўйича Ҳаракатлар режаси (Йўл харитаси) тасдиқланган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида Ислом банкчилиги ва молияси учун меъёрий-ҳуқуқий асосларни ишлаб чиқиш бўйича грант Битими 2021 йилнинг сентябр ойида Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган Ислом Тараққиёт Банки Бошқарувчилар Кенгашининг 46-йиллик йиғилиши доирасида имзоланди [16].

2019 йилда бир қанча Ўзбекистон банклари Исломий дарча шаклида Ислом банкчилигини ривожлантириш ниятлари борлигини маълум қилдилар. Булар қаторида давлатга қарашли бўлган “Ўзсаноатқурилишбанк”, “Қишлоқ қурилиш банк”, “Агробанк”, “Трастбанк” ҳамда хусусий “Капиталбанк”, “Азия Аллианс Банк”, “Ипак йўли” банклари бор эди. Бундан ташқари, “Трастбанк” Ислом дарчаси фаолияти бўйича IT-хизмат провайдерлари билан музокаралар ўтказган ва “Ипак йўли” банки Ислом Тараққиёт Банкнинг Марокашда бўлиб

ўтган 44-йиғилишида расман Меморандум имзолаган. Шунингдек, 2019 йилда ICD ва “Ўзсаноатқурилишбанк” ўртасида “Ислом дарчаси”ни ташкил этиш учун техник кўмак ва маслаҳат хизматларини кўрсатиш бўйича икки томонлама шартнома имзоланган. Унга кўра, “ICD ушбу банккага “Ислом дарчаси” ваколатига кирувчи масалаларни ишлаб чиқишда, Шариат жиҳатлари, молиявий ҳисоботлар таҳлили, ахборот технологиялари, маркетинг ва коммуникациялар, кадрлар бошқаруви, жойлардаги ҳуқуқий масалалар бўйича комплекс ечимларни топишда амалий ёрдам кўрсатади” [17]. Ислом Тараққиёт Банки Гуруҳининг ҳар иккала ташкилотидан (ICD ва ITFC) жалб қилинган капиталнинг Ўзбекистондаги кичик ва ўрта бизнес субъектлари ўртасида жойлаштирилиши *Муробаҳа* шаклида амалга оширилган. Ўзбекистон банклари ҳалигача *Музораба* ёки *Мушорака* каби рискли молиявий воситалардан фойдаланмаган.

Ўзбекистонда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини молиявий қўллаб-қувватлашда Ислом Тараққиёт банки Гуруҳининг аъзолари - Хусусий секторни ривожлантириш бўйича Ислом корпорацияси ва Халқаро ислом савдони молиялаштириш корпорациясининг роли жуда муҳимдир. Бирок, юқорида келтирилган таҳлилларимиз ICD томонидан ажратилаётган маблағларнинг йил сайин камайиб бораётганлигини, ITFC томонидан ажратилаётган маблағлар миқдорининг ўсишига қарамасдан, ҳали унинг салмоғи жуда ҳам паст даражада сақланиб қолаётганлигини ҳамда ушбу ташкилотлар томонидан амалдаги молиялаштириш шакллари ҳам фақатгина

Муробаҳага асосланган битимлар билан чекланиб қолаётганлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистондаги ҳозирги вазият мамлакатда Исломиё муассасалар фаолияти учун зарур бўлган қулай инвестицион муҳит мавжуд эмаслигига қарамасдан, Ислон банкчилигини жорий этиш, Ислон банклари ва дарчалари

фаолиятини йўлга қўйиш ҳамда Исломиё банк хизматлари ва маҳсулотларини тақлиф этиш учун етарли даражада қулай ҳисобланади. Юқоридаги фикрнинг исботи сифатида қуйидаги 2-жадвалда Ўзбекистонда Ислон банкчилигини жорий этиш ва ривожлантиришнинг SWOT таҳлили келтирилган.

2-жадвал

Ўзбекистонда Ислон банкчилигини жорий этиш ва ривожлантиришнинг SWOT таҳлили¹

№	1. Кучли томонлари	№	2. Имкониятлар
1.1.	Мамлакатда Ислон молиясининг аҳамияти тушиниб етилганлиги ва уни амалиётга жорий этиш вақти келганлигининг айнан Давлат раҳбари томонидан эътироф этилганлиги	2.1.	Туркий давлатлар ташкилоти доирасида аъзо мамлакатлар, шу жумладан Туркия ва Қозоғистон билан биргаликда Исломиё молиялаштириш соҳасини ривожлантириш бўйича тажриба алмашиш
1.2.	Ислон Тараққиёт банки ва унинг Гуруҳи билан узоқ йиллик мустаҳкам ҳамкорликнинг йўлга қўйилганлиги	2.2.	Ислон тараққиёт банкининг техник ёрдами билан мамлакатда Исломиё молиялаштиришни жорий қилиш ва ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш
1.3.	Анъанавий банклар томонидан Ислон Тараққиёт банки Гуруҳидан Исломиё молиялаштириш маблағларини жалб қилиш бўйича катта тажриба ортирилганлиги	2.3.	Банк-молия тизимини тартибга солувчи амалдаги қонунчиликни молиявий инклюзивликни ошириш нуқтаи-назаридан такомиллаштириш
1.4.	Бир қанча анъанавий банклар томонидан ўзларининг алоҳида таркибий бўлинмалари (Ислон дарчалари каби) орқали Исломиё молиявий маҳсулотлар ва хизматларни тақдим этишга қизиқиш билдирилганлиги	2.4.	Иқтисодий, молия ва бизнес йўналишидаги мавжуд миллий олий таълим муассасаларида ва тегишли хорижий олий таълим муассасаларида Ислон банкчилиги ва молияси соҳасида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш
1.5.	Хусусий секторни ривожлантириш бўйича Ислон корпорациясининг Ўзбекистондаги бир қанча анъанавий банкларга Ислон дарчалари фаолиятини йўлга қўйишда ёрдам кўрсатишга тайёрлиги	2.5.	Тошкент шаҳрида Исломиё молиявий марказ ташкил этиш ва кейинчалик уни минтақавий даражага кўтариш
1.6.	Исломиё молиявий инфратузилманинг ишлаши учун	2.6.	Ахборот ва молиявий технологиялар ёрдамида рақамли Ислон

¹Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

	хуқуқий асос яратишга ИТБнинг грантини жалб қилиш бўйича келишувга эришилганлиги		банкчилигини афзалликларидан самарали кенг ва фойдаланиш
1.7.	Аҳоли ва бизнес субъектлари томонидан Исломиё молиявий маҳсулот ва хизматларига бўлган қондирилмаган талабнинг потенциал юқори даражаси		
№	3. Кучсиз томонлари	№	4. Таҳдидлар
3.1.	Мавжуд қонунчиликнинг Исломиё молиялаштириш, унинг ўзига хос хусусиятлари ва уни тартибга солиш масалаларини ўз ичига қамраб олмаганлиги. Ислом банкчилиги ва исломиё молиялаштириш бўйича алоҳида қонунчиликнинг мавжуд эмаслиги	4.1.	Сохта муассасалар томонидан молиявий фибрибгарликлар амалга оширилиши эҳтимолининг мавжудлиги. Бу истеъмолчилар томонидан умуман Ислом банклари ва исломиё молиялаштириш маҳсулотларига бўлган ишончнинг йўқолишига олиб келиши мумкин
3.2.	Инфратузилма шаклланмаганлиги, соҳани мувофиқлаштириш йўлга қўйилмаганлиги ҳамда асосий бозор иштирокчилари, шу жумладан тўлиқ Ислом банклари ва бошқа молия муассасаларининг амалда мавжуд эмаслиги	4.2.	Қонунчилик ва тартибга солувчи органлар раҳбарияти ва ходимларининг соҳани яхши тушунмаслиги ёки манфаатдор бўлмаслиги сабабли Ислом банкчилиги ва молиясининг қабул қилинмаслиги.
3.3.	Аҳоли ва бизнес субъектларининг Ислом банкчилиги ва исломиё молиялаштириш маҳсулотлари ҳақида билими ва хабардорлигининг жуда паст даражаси	4.3.	Исломиё банкларнинг анъанавий молиявий хизматларни тақдим этувчи молия муассасалари томонидан кучли рақобатга дуч келиш хавфининг мавжудлиги
3.4.	Исломиё молиялаштириш соҳасида зарур билимларга ва тажрибага эга бўлган малакали ходимларнинг ва банк ишидан хабардор бўлган Шариат олимларининг етишмаслиги		
3.5.	Соҳада илм-фан ва таълим ташаббусларининг етишмаслиги. Маҳаллий олий таълим муассасаларида Исломиё молиялаштириш соҳасида олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш таълим дастурларининг йўлга қўйилмаганлиги		
3.6.	Мавжуд молиявий тизимининг инклюзив эмаслиги ва унга интеграциялашувнинг қийинлиги.		

Мамлакатда Исломий молиялаштиришни жорий этиш вақти келганлигининг Давлат раҳбари томонидан эътироф этилганлиги, ИТБ ва унинг Гуруҳи билан узок йиллик мустаҳкам ҳамкорликнинг ҳамда анъанавий тижорат банкларининг Исломий молиялаштиришни жалб қилиш бўйича катта тажрибасининг мавжудлиги, анъанавий банкларнинг аҳолига молиявий маҳсулотлар ва хизматларнинг муқобил турларини тақдим этиш учун ўз Исломий бўлинмаларини (Ислом дарчалари) очишга қизиқиш билдираётганлиги, ИТБ Гуруҳига кирувчи Хусусий секторни ривожлантириш бўйича Ислом корпорациясининг Ўзбекистон анъанавий банкларига Ислом дарчалари фаолиятини йўлга қўйишда ёрдам кўрсатишга тайёрлиги, Исломий молиявий инфратузилманинг ишлаши учун ҳуқуқий асос яратишга ИТБнинг грантини жалб қилиш бўйича келишувга эришилганлиги, қолаверса аҳоли ва бизнес субъектлари томонидан муқобил банк маҳсулот ва хизматларига бўлган қондирилмаган талабнинг потенциал юқори даражаси Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этишни қўллаб-қувватловчи кучли омиллар бўлиб ҳисобланади.

Шу билан бирга, мавжуд қонунчиликнинг, шу жумладан банк-молия ва солиқ қонунчилигининг Исломий молиялаштириш, унинг ўзига хос хусусиятлари ва уни тартибга солиш масалаларини ўз ичига қамраб олмаганлиги, Ислом банкчилиги ва Исломий молиялаштиришга доир алоҳида қонунчиликнинг мавжуд эмаслиги, Инфратузилма шаклланмаганлиги, соҳани мувофиқлаштириш йўлга

қўйилмаганлиги ҳамда асосий бозор иштирокчилари, шу жумладан тўлиқ Ислом банклари ва бошқа молия муассасаларининг мавжуд эмаслиги, аҳоли ва бизнес субъектларининг Ислом банкчилиги ва исломий молиялаштириш маҳсулотлари ҳақидаги билимлари ва хабардорлигининг жуда паст даражаси, ҳозирги вақтда Исломий молиялаштириш соҳасида зарур билимларга ва тажрибага эга бўлган малакали ходимлар ҳамда Ислом ҳуқуқи ва фикҳ илмини ўрганган ва банк ишидан хабардор бўлган Шариат олимларининг етишмаслиги, шунингдек соҳада таълим ташаббусларининг етарли эмаслиги, миллий олий таълим муассасаларида Исломий молиялаштириш соҳасида олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш дастурлари йўлга қўйилмаганлиги, мавжуд молиявий тизимнинг инклюзив эмаслиги ва унга интеграциялашувнинг қийинлиги каби Ислом банкчилигини жорий этишни қийинлаштирадиган бир қатор муаммолар мавжуд. Бундан ташқари, сохта муассасалар томонидан молиявий фирибгарликлар амалга оширилиши эҳтимолининг мавжудлиги истеъмолчилар томонидан умуман Ислом банклари ва исломий молиялаштириш маҳсулотларига бўлган ишончнинг йўқолишига олиб келиши мумкин. Шунингдек, қонунчилик ва тартибга солувчи органлар раҳбарлари ва ходимларининг соҳани яхши тушунмаслиги ёки манфаатдор бўлмаслиги сабабли Ислом банкчилиги ва молиясининг қабул қилинмаслиги, шунингдек анъанавий молиявий хизматларни тақдим этувчи молия муассасалари томонидан кучли рақобатга дуч келиш каби хавф-хатарлар мавжуд. Шу каби ва бошқа таҳдидлар Ўзбекистонда Ислом банкчилигини

муваффақиятли жорий этилишига тўсқинлик қилиши мумкин.

Мунозара. Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этиш учун устувор равишда Малайзия, Туркия, Индонезия ва Қозоғистон каби мамлакатларнинг тажрибасига таянган ҳолда, иккилик банк тизими модели асосида анъанавий банкларга муқобил вариант сифатида Ислом банклари ва бошқа молиявий муассасаларнинг ҳам фаолият кўрсатишига рухсат берувчи қонунчилик ва тартибга солувчи муҳит ҳамда Исломий молиявий инфратузилма яратилиши лозим.

Бунинг учун, юқорида кўрсатиб ўтилган мамлакатларнинг Ислом банкчилигини жорий этиш ва ривожлаштиришга қаратилган тажрибаларидан келиб чиққан ва фойдаланган ҳолда, Ислом Тараққиёт банки ва бошқа халқаро Ислом молия ташкилотлари билан биргаликда, Ўзбекистонда Исломий молиялаштиришни ривожлантириш бўйича тегишли стратегия (ёки бош режа) ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши мақсадга мувофиқдир. Исломий молиялаштиришни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мамлакатда Ислом банкчилигини жорий қилиш ва ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эгадир. Мазкур стратегия Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этиш ва Исломий молиялаштиришни ривожлантиришда ҳозирда мавжуд юқорида кўрсатиб ўтилган муаммоларни тизимли бартараф этиш имкони беради.

Стратегия қуйидаги асосий устувор йўналишларни ўз ичига қамраб олиши керак:

- Қонунчиликни такомиллаштириш ва соҳани ҳуқуқий тартибга солиш;
- Секторни давлат томонидан мувофиқлаштириш;
- Соҳада бошқарувни такомиллаштириш ва маҳсулотларни стандартлаштириш;
- Исломий молиявий инфратузилмани ривожлантириш;
- Исломий молиявий хизматлар бозорини ривожлантириш;
- Маҳсулот ва хизматлар ассортиментини кенгайтириш;
- Ахборот-тушинтириш ва хабардорликни ошириш ишларини олиб бориш;
- Соҳада илм-фан ва таълим инфратузилмасини ривожлантириш;
- Ходимлар салоҳиятини ошириш, тренинг ва сертификатлаш дастурларини ривожлантириш;
- Соҳада рақамлаштириш салоҳиятини ошириш;
- Корпоратив коммуникацияларни ривожлантириш;
- Халқаро ҳамкорликни ривожлантириш ва инвесторлар билан ишлаш.

Ўзбекистонда Ислом банкчилиги ва молиясини жорий этиш ва ривожлантириш стратегияси босқичма-босқич, яъни қуйидаги уч босқичда амалга оширилиши тавсия этилади.

6-расм. Ўзбекистонда Ислום банкчилиги ва молиясини жорий этиш ва ривожлантириш стратегияси босқичлари²

Биринчи босқичда, асосий эътибор, қонунчиликни такомиллаштириш ва соҳани ҳуқуқий тартибга солиш, секторни давлат томонидан мувофиқлаштириш, Исломиё молиявий хизматлар бозорини ривожлантириш, ахборот-тушинтириш ва хабардорликни ошириш ишларини олиб боришга қаратилади.

Иккинчи босқичда, дастурнинг диққат марказида Исломиё молиявий инфратузилмани ривожлантириш, маҳсулот ва хизматлар ассортиментини кенгайтириш, ходимлар салоҳиятини ошириш, тренинг ва сертификатлаш дастурларини ривожлантириш, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш ва инвесторлар билан ишлаш масалалари туради.

Учинчи босқичда, соҳада бошқарувни такомиллаштириш, шу жумладан Маслаҳат кенгашларини тузиш ва корпоратив коммуникацияларни ривожлантириш, маҳсулотларни стандартлаштириш, илм-фан ва таълим инфратузилмасини ривожлантириш ҳамда рақамлаштириш салоҳиятини ошириш масалалари кўриб чиқилади.

Белгиланадиган стратегик йўналишлар дастлабки босқичда асосан мавжуд муаммолар ва тўсиқларни бартараф этишга қаратилса, кейинги босқичларда соҳани истиқболда ривожлантириш ва кенгайтиришга хизмат қилади.

Хулоса. Юқоридаги таҳлилларга асосланган ҳолда айтиш мумкинки, кўпчилик мамлакатларда иккилик банк тизимлари мавжуд бўлиб, у ерларда Ислום банклари анъанавий банклар билан ёнма-ён ишлайдилар. Анъанавий банклар Исломиё молиявий воситаларни ўзларининг Исломиё дарчалари, алоҳида филиаллари ва шўъбалари орқали амалга

² Манба: хорижий тажриба асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

оширадилар. ИХТ доирасида Исломий молиялаштириш ривожланаётган кўпгина хорижий мамлакатлар, шу жумладан биз таҳлил қилган Малайзия, Индонезия, Туркия ва Қозоғистон каби давлатлар иккилик банк тизими ёндошуви йўлини танлаганлар. Шунингдек, Ислом банкчилиги ва молиясини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратувчи мамлакатлар соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгиладиган стратегияларни ишлаб чиққанлар.

Ҳозирги кунда Исломий молияни жалб қилишнинг асосий манбаи сифатида айнан Ислом тараққиёт банки Гуруҳининг инвестициялари бўлиб қолмоқда. Ўзбекистонда исломий молиялаштириш амалиётини ривожлантиришда Ислом Тараққиёт банки Гуруҳининг бошқа ташкилотлари, хусусан ICD ва ITFC билан хусусий сектор лойиҳаларини ҳамда савдони молиялаштириш йўналишида ҳамкорликни кенгайтириш учун мавжуд салоҳият ва имкониятлардан ҳали тўлиқ фойдаланилмапти.

Ислом Тараққиёт банки Гуруҳи ташкилотлари томонидан тақдим этиладиган Шариатга мувофиқ молиявий қўллаб-қувватлаш хизматлари фақатгина юридик шахс мақомига эга бўлган корхоналар ва ташкилотларгагина мўлжалланган бўлиб, Ўзбекистонда ҳозирча аҳолининг Исломий молиявий маҳсулотлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятлари деярли мавжуд эмас.

Ислом тараққиёт банки Гуруҳининг ташқи инвестициялари ортиб бораётганига қарамадан, аҳоли ва хусусий сектор учун мамлакатнинг ўзида Исломий молиялаштиришни ривожлантириш зарурати мавжуд.

Бу борада анъанавий тижорат банкларининг ICDнинг Маслаҳат гуруҳи ёрдамида Ислом дарчаларини ишга туширишга қаратилган режалари ва ҳаракатлари ҳозирча ўз натижаларини кўрсатгани йўқ.

Ўзбекистонда Ислом банкчилигини жорий этиш ва Исломий молиялаштиришни ривожлантириш мақсадида, куйидагилар тақлиф этилади:

-Ислом Тараққиёт банки Гуруҳи билан ҳамкорлик истиқболларини нафақат мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш лойиҳаларини, балки хусусий сектор корхоналарининг лойиҳаларини ҳам молиялаштиришга, шунингдек хусусий секторнинг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшадиган савдони молиялаштириш битимларини ошириш имкониятларини кўриб чиқишга қаратиш;

- Анъанавий банклар билан бирга Ислом банклари ҳам фаолият кўрсатадиган иккилик банк тизими моделини танлаш;

- Ўзбекистонда қонунчиликни такомиллаштириш ва соҳани ҳуқуқий тартибга солиш масалаларини мавжуд қонунга алоҳида боб киритиш ёки алоҳида қонун орқали амалга ошириш;

- Соҳани ривожлантириш бўйича тегишли стратегияларни ишлаб чиқиш ва амалга оширилишини мувофиқлаштириш мақсадида алоҳида мувофиқлаштирувчи муассасани (Ислом молиясини ривожлантириш ассоциацияси ёки Исломий молия маркази) тузиш;

- Ўзбекистон анъанавий тижорат банкларининг Исломий молиявий маҳсулотлар ва хизматларни кўрсатишга ихтисослашган алоҳида таркибий бўлинмалари (хусусан, Ислом дарчалари) фаолиятини йўлга қўйиш;

- мавжуд "Ислом молияси" веб сайти ва Telegram саҳифасини қизиқарли мақолалар билан янада бойитиш орқали Ислом молиясининг жозибадорлигини ошириш ҳамда ушбу веб-сайт маълумотларини Facebook ва

Instagram каби бошқа ижтимоий тармоқлар орқали ҳам кенг тарғиб қилиш, шунингдек Исломий молиялаштиришга бағишланган махсус интерактив интернет портални яратиш имкониятини кўриб чиқиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. <https://kun.uz/news/2020/12/29/ozbekistonda-islom-moliyasi-xizmatlarini-joriy-qilish-vaqti-keldi-shavkat-mirziyoyev>
2. Ҳасанов Ҳ. Исломий молия асослари, "Ўзбекистон" НМИУ 2019.
3. Абборов С. Ўзбекистонда сукук - исломий қимматли қоғозларни жорий этиш истикболлари, Тошкент, 2020.
4. Nagimova A. "ISLAMIC FINANCE IN THE CIS COUNTRIES". Academus Publishing, 2021.
5. Habib, S. F. Fundamentals of Islamic Finance and Banking, John Wiley & Sons Ltd., 2018, page 73.
6. Низомиддинов, М. "Ислом дарчалари: анъанавий банкинг учун янги имконият", 2021.
7. REFINITIVE Islamic Finance Development Report 2021
8. Islamic Financial Services Board, 2015
9. Islamic Financial Services Board. Islamic Financial Services Industry Stability Report. Kuala Lumpur, Malaysia, June 2021.
10. Participation Banks Association of Turkey: Participation Banking Strategy Update Report 2021-2025.
11. <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-steps-spur-profit-jumps-in-2020-for-interest-free-banks/2184826>
12. ICD Annual Development Effectiveness Report 2020
13. <https://kun.uz/news/2020/08/03/ozbekiston-islom-moliyasi-sohasida-mdh-yetakchisiga-aylanishi-mumkin>
14. <https://lex.uz/docs/4281729>
15. <https://lex.uz/docs/4351726>
16. <https://mift.uz/uz/news/islom-taraiet-banki-bosharuvchilar-kengashining-46-jillik-anzhumani-jakunlari-sarisob-ilindi>
17. <https://sqb.uz/uz/press-center/news-en/icd-and-sanoat-qurilish-bank-new-horizons-and-prospects-of-cooperation/>